

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhlib.am/>

E-mail: info@artsakhlib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhlib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhelibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

ՀՀ ՍՊՈՐՏԻ ԵՎ
ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՊՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

«ՉԱՆԳԵՉՈՒԻԻ
ՊՂՆՁԱՄՈՒԲԳԵՆԱՅԻՆ
ԿՈՄԲԻՆԱՏ» ՓԲԸ

ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ
ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

№ 1, 2018

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍՈՒՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y-su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՅԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱԽ

SCIENTIFIC ARTSAKH

НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№1, 2018

*Նվիրվում է Հայաստանի առաջին Հանրապետության 100-րդ, Արցախյան շարժման 30-րդ ու
Էրեբունի-Երևանի հիմնադրման 2800-րդ ամյակներին*

*Dedicated to the 100th anniversary of the First Republic of Armenia, the 30th anniversary
of the Artsakh movement and the 2800th anniversary of the founding of Erebuni-Yerevan*

*Посвящается 100-летию Первой Республики Армения, 30-летию Арцахского движения и
2800-летию основания Эребуни-Ереван*

ԱԵԳՄՍ – UYSSA – ОМУСА
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2018

*Չրատարակության Է երաշխավորվել Երևանի պետական Չամալսարանի գիտական խորհրդի թիվ 2/8.8 առ 29.11.2018թ. որոշմամբ
 Рекомендовано к публикации решением учёного совета №2/8.8
 от 29.11.2018г. Ереванского государственного университета
 Recommended for publication by the Yerevan State University
 Academic Council Decision №2/8.8 of November 29, 2018*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐ

Նախագահ՝ ԵՊՉ ռեկտոր, ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Արամ ՄԻՍՈՆՅԱՆ

Անդամներ՝

ԱՎԱԳՅԱՆ Արծրուն, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ Չրանտ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԲԱԲԱՅԱՆ Դավիթ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԲԱԼԱՅԱՆ Վահրամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԳԱԼՍՏՅԱՆ Խաչիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ Զուլիխան, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԳՐՈՒՉԴԵՎ Վլադիսլավ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Կոստրոմա, ՌԴ)
 ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Գևորգ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ Արման, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԺԵՅՄՈ Մարտիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Օլշտին, Լեհաստան)
 ԼԱՊԵՎԱՎ Վալենտինա, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Մոսկվա, ՌԴ)
 ԼՈՒԽՏԵՐՅԱՆԴՏ Օտտո, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Չամբուրգ, Գերմանիա)
 ՉՈՎՍԵՓՅԱՆ Մուշեղ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՂԱԶԻՆՅԱՆ Գագիկ, ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
 ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ Աշոտ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՄԻՆԱՅԱՆ Էդիկ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ Կարեն, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
 ՍԱՐԳՍՅԱՆ Չայկ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՎԱՍԿՈՎ Մաքսիմ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Դոնի Ռոստով, ՌԴ)
 ԶԵՌՅԱՆ Գարիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԶՈՉԱՐՅԱՆ Տիգրան, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ **Ավետից ՉԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ**

Գիտական Արցախ, №1, 2018, Երևան, «ԱԵԳՄՍ» հրատ., 2018, 448 էջ:
 Scientific Artsakh, №1, 2018, Yerevan, «UYSSA» publ., 2018, 448 pages.
 Научный Арцах, №1, 2018, Ереван, Изд. «ОМУСА», 2018, 448 страниц.

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 1-ին համարում տեղ են գտել հայկական արդի հիմնախնդիրներից մեկի՝ պետականության վերաբերյալ Չայաստանը, Արցախը, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Գերմանիան, Լեհաստանը և Բելառուսը ներկայացնող հեղինակների գիտական աշխատանքները:

Գիտական պարբերականում գետեղված են նաև Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման ու Երևանի պետական համալսարանի կողմից 2018թ. սեպտեմբերի 13-16-ը Ստեփանակերտում համատեղ կազմակերպված «Չայոց պետականության անցյալը, ներկան ու ապագան» 3-րդ միջազգային երիտասարդական գիտաժողովի լավագույն գիտական հոդվածները:

The first issue of «Scientific Artsakh» journal comprises the scientific works of authors from Armenia, Artsakh, the United States of America, Germany, Poland and Belarus on one of the most urgent problems for Armenians – the statehood. The publication also contains the best scientific articles of the 3rd international youth scientific conference «The past, present and future of the Armenian statehood», jointly organized by the Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh and Yerevan State University on September 13-16, 2018 in Stepanakert.

В первом номере журнала «Научный Арцах» нашли место научные работы авторов из Армении, Арцаха, Соединенных Штатов Америки, Германии, Польши и Беларуси по одной из актуальных для армян проблем – государственности.

В издании размещены также лучшие научные статьи 3-ей международной молодежной научной конференции «Прошлое, настоящее и будущее Армянской государственности», совместно организованной Объединением молодых учёных и специалистов Арцаха и Ереванским государственным университетом 13-16 сентября 2018 года в Степанакерте.

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Rector of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Members:

AVAGYAN Artsrun, Doctor of Philology, Professor
 AVANESYAN Hrant, Doctor of Psychology, Professor
 BABAYAN David, Doctor of History, Associate Professor
 BALAYAN Vahram, Doctor of History, Professor
 DANIELYAN Gevorg, Doctor of Law, Professor
 GALSTYAN Khachik, Doctor of Political Sciences, Associate Professor
 GHAZINYAN Gagik, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor
 GRUZDEV Vladislav, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)
 GYULAMIRYAN Julieta, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
 HOVSEPYAN Moushegh, Doctor of Philology, Professor
 KERYAN Garik, Doctor of Political Sciences, Professor
 KOCHARYAN Tigran, Doctor of Political Sciences, Professor
 LAPAEVA Valentina, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)
 LUCHTERHANDT Otto, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)
 MARKOSYAN Ashot, Doctor of Economic Sciences, Professor
 MINASYAN Edik, Doctor of History, Professor
 NERSISYAN Karen, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 SARGSYAN Hayk, Doctor of Economic Sciences, Professor
 VASKOV Maksim, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)
 YEGHIAZARYAN Arman, Doctor of History, Associate Professor
 ZEJMO Marek, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Candidate of Law, Associate Professor

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: ректор ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор Арам СИМОНЯН

Члены:

АВАГЯН Арцрун, доктор филологических наук, профессор
 АВАНЕСЯН Грант, доктор психологических наук, профессор
 БАБАЯН Давид, доктор исторических наук, доцент
 БАЛАЯН Ваграм, доктор исторических наук, профессор
 ВАСЬКОВ Максим, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
 ГАЛСТЯН Хачик, доктор политических наук, доцент
 ГРУЗДЕВ Владислав, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
 ГЮЛАМИРЯН Джульетта, доктор педагогических наук, профессор
 ДАНИЕЛЯН Геворг, доктор юридических наук, профессор
 ЕГИАЗАРЯН Арман, доктор исторических наук, доцент
 ЖЕЙМО Марек, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
 КАЗИНЯН Гагик, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
 КЕРЯН Гарик, доктор политических наук, профессор
 КОЧАРЯН Тигран, доктор политических наук, профессор
 ЛАПАЕВА Валентина, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
 ЛЮХТЕРХАНДТ Отто, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
 МАРКОСЯН Ашот, доктор экономических наук, профессор
 МИНАСЯН Эдик, доктор исторических наук, профессор
 НЕРСИСЯН Карен, кандидат экономических наук, доцент
 ОВСЕПЯН Мушег, доктор филологических наук, профессор
 САРГСЯН Гайк, доктор экономических наук, профессор

Главный редактор: кандидат юридических наук, доцент Аветик АРУТЮНЯН

*Տպագրվում է ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարության աջակցությամբ
 Is published with the support of the Ministry of Sport and Youth Affairs of the Republic of Armenia
 Публикуется при поддержке Министерства спорта и по делам молодежи Республики Армения*

ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ՇՈՒԾՈՒՄ 1813-1917ԹԹ.**ՆԱՐԻՆԵ ԱՎԱԳԻՄՅԱՆ**

19-րդ դարի սկզբին անդրկովկասյան և, մասնավորապես, հայ ժողովրդի կյանքում տեղ գտած իրադարձությունները իրենց հերթին զգալի փոփոխություններ գրանցեցին նաև ժողովրդագրական գործընթացներում: Այս ամենից անմասն չմնաց նաև Արցախը, որը 1813թ. հոկտեմբերի 12-ի Գյուլիստանի պայմանագրով միացվեց Ռուսական կայսրությանը: Իրեն միացված տարածքներում ցարիզմը սկսեց իր վարչաքաղաքական ու տնտեսական կյանքին համապատասխան փոփոխություններ իրականացնել: Այդ նպատակով նա սկսեց տեղեկություններ հավաքագրել իրեն ենթակա տարածքների վերաբերյալ՝ համապատասխան կամերալ ցուցակագրումներ, հաշվառումներ կատարելու միջոցով:

1822թ. Ղարաբաղի խանությունը վերակազմավորվեց Ղարաբաղի պրովինցիայի: 1823թ. ցարական կառավարությունը Մոզիլսկու և Երմոլովի ղեկավարությամբ Ղարաբաղում բնակչության հաշվառում անցկացրեց, որի արդյունքներն ամփոփվեցին «Ղարաբաղի պրովինցիայի նկարագրության» մեջ: Այն ներկայացնում էր վիճակագրական տվյալներ բնակչության էթնոկրոնական կազմի մասին, համաձայն որոնց Շուշիում ապրում էր 8290 մարդ, ընդ որում հայերը կազմում էին 41% (3350 մարդ), թաթարները՝ 56% (4670), քրդերը՝ 3% (270): Թաթարների մեծ թվական տվյալներն առիթ են հանդիսացել աղբյուրաբանական հեղինակների համար հերթական անգամ կասկածի տակ դնելու անցյալ ժամանակներում և հետագայում, մասնավորապես, 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին Շուշիի հայկական քաղաք լինելու հանգամանքը: Յարկ և Լշել, որ 19-րդ դարի սկզբի պատկերը հետևանք էր դեռևս Նախորդ դարի իրադարձությունների: Փանահի ժամանակներից սկսվել էր այլացել և այլակրոն էթնիկ տարրի ներթափանցումն Արցախ, մասնավորապես Շուշի: Այդ կերպ թուրք խաներն իրենց համար հենարան էին ստեղծում: Թուրք ազգաբնակչության ներգաղթը Շուշի շարունակվեց նաև Իբրահիմ խանի օրոք: Միաժամանակ սկիզբ էր առել հայության մեծ արտագաղթ Արցախից, որը մեծ չափերի էր հասել, հատկապես Խամսայի մելիքությունների կործանումից հետո: Ինչպես Լեոն Է Նշում. «Մելիքների անհաջողություններն ու պարտությունները, միացած սովի և ժանտախտի հետ, քանդել և ավերել էին Ղարաբաղի մեծագույն մասը, փախցնելով հայ ժողովրդի խոշոր հատվածները գանազան ուղղություններով»²: Յոգուտ թուրքերի 1820-ական թթ. Շուշիի էթնիկ պատկերն ամբողջացավ 1823թ. Մեհտի Ղուլի խանի քաղաքում հաստատվելով: Վերջինս իր հետ տեղափոխեց նաև 3000 մահմեդական՝ հիմնականում թուրքական ընտանիքներ, որոք գլխավորապես հաստատվեցին Շուշիում:

Ըստ 1832-1833թթ. իրականացված բնակչության հաշվառման, որը փաստորեն, դարձավ Ղարաբաղում անցկացված բնակչության առաջին մարդահամարը, Շուշիում ավելացել էր հայերի տեսակարար կշիռը, կազմելով 52,8%, թուրքերինը նվազել՝ հասնելով 47,1%-ի: Ընդհանուր հաշվով քաղաքում ապրում էր 7304 մարդ³: Այն համարվում էր Անդրկովկասի խոշորագույն քաղաքներից մեկը, իսկ բնակչության թվով 5-րդը՝ Թիֆլիսից, Նուխիից, Երևանից ու

¹ Описание Карабахской провинции, составленное в 1823г. Действительном статским советником Могилевским и полковником Ермоловым II, Тифлис, 1866.

² Լեոն, Երկերի ժողովածու, 10հատորով, հ. 4, Ժամանակակից պատմություն (XIXդ. առաջին կես), Երևան 1984, էջ 28:

³ ՅԱԱ, ֆ. 93, ց. 1, գ. 51-52:

Շամախուց հետո¹: Շուշիի հայ բնակչության աճը պայմանավորված էր համեմատաբար խաղաղ զարգացման պայմանների ստեղծմամբ, որի հետևանքով էլ այն վերածվեց առաջավոր տնտեսական, մշակութային կենտրոնի: Արիեստների ու առևտրի զարգացումը մեծ թափ ստացավ, Շուշին դարձավ ապրանքաշրջանառության տարանցիկ կենտրոն: Պատահական չէ ժամանակաշրջանի գերմանական թերթը այն բնութագրել որպես «Կովկասյան Ջիբրալթար»: Աստիճանաբար ձևավորվեց առևտրական կապիտալը: Այս զարգացումների կրողը հայությունն էր:

Հաջորդ տասնամյակի թվական տեղեկությունները Շուշիի բնակչության վերաբերյալ հայտնի են դառնում եկեղեցական ծխական մատյաններից: 1841թ. Շուշիում ապրում էր 5453 հայ: 1854թ. դրությամբ քաղաքն ուներ 15194 բնակիչ, որի 51,1%-ը հայեր էին, 48,6%՝ թուրքեր, 0,3%՝ ռուսներ²: Գերազանցելով Երևանին՝ բնակչության թվով տարածաշրջանում այն 4-րդն էր: 1860թ. քաղաքի բնակչությունը հասավ 17484 մարդու, որի 54,53%-ը հայեր էին, 45,47%-ը՝ թուրքեր, որոնք բնակվում էին համապատասխանաբար հայկական և թուրքական թաղամասերում: Պատմաբան Վ.Բալայանն իրավացիորեն անհավանական է համարում այլ ազգությունների բացակայությունը, պայմանավորելով այդ փաստը նրանց վերաբերյալ տվյալները հայերի և թուրքերի ընտանեկան կազմերում ընդգրկելու հնարավոր հանգամանքով³: 1873թ. Շուշիում անցկացված մարդահամարի տվյալների համաձայն՝ բնակչությունը հասնում էր 24552 մարդու, որից 13504 հայ (55%), 10804 թուրք (44%), 244՝ ռուս (1%): Ընդհանուր Շուշիի գավառում բնակչությունը հասել էր 80913-ի, որից 43502-ը հայեր էին, 37351-ը՝ թաթարներ⁴:

1886թ. քաղաքի ընտանեկան ցուցակների տվյալների հաշվառման արդյունքներով՝ այստեղ ապրում էր 26806 մարդ, որի 56,7%-ը՝ հայեր էին, 43,2%-ը՝ թուրք-թաթարներ, 0,07%-ը՝ ռուս, 2 հրեա: Բնակչության թվաքանակով Շուշին արդեն երրորդն էր՝ Բաքվից ու Թիֆլիսից հետո⁵: Ընդհանուր Արցախի բնակչության 84,8%-ը հայեր էին⁶: 1891թ. ժամանակի մամուլի տեղեկություններով Շուշի քաղաքում հայերի տեսակարար կշիռը կազմում էր 60%⁷:

1897թ. Համառուսական առաջին մարդահամարի արդյունքներով, Շուշիում՝ ինչպես քաղաքում, այնպես էլ գավառում, հայերը մեծամասնություն էին կազմում: Այսպես, քաղաքի 25881 բնակչից հայ ազգաբնակչությունը կազմում էր 55,7%-ը, թուրքերը՝ 41,6%, 1,5%-ը ռուսներ էին⁸: Ապրում էին նաև լեհեր, մոլդովացիներ, վրացիներ և այլ ազգերի ներկայացուցիչներ, որոնք փոքր տոկոս էին կազմում ընդհանուր բնակչության մեջ: Գրեթե նույն տեսակարար կշիռն ունեին հայերը նաև Շուշիի գավառում՝ 53,2%⁹: Բնակչության նվազումը պայմանավորված էր որոշակի գործոններով. 19-րդ դարի վերջին Շուշին աստիճանաբար կորցնում էր զարգացած տնտեսական և առևտրական կենտրոնի դերը, նավթարդյունաբերության զարգացման շնորհիվ Բաքուն դառնում է զարգացող արդյունաբերական կենտրոն,

¹ Саркисян Г., Население Нагорного Карабаха за 100 лет (этнодемографическое исследование), стр. 65, http://www.armeniaculture.am/images/menus/1324/Hamlet_Sargsyan.pdf.

² Բալայան Վ., Շուշի. Տեղն ու դերը հայոց քաղաքակրթական համակարգում, Երևան 2017, էջ 340:

³ Բալայան Վ., Նշվ. աշխ., էջ 341:

⁴ Статистические таблицы о народонаселении Кавказского края, сборник сведений о Кавказе, Т. VII, Тифлис, 1880, стр. XIII-XXV.

⁵ Ժողովուրդների տրիտորիական բաժանումները Անդրկովկասում, «Գործ», հմ. 11-12, նոյեմբեր-դեկտեմբեր, Բաքու, 1917, էջ 244:

⁶ Саркисян Г., Նշվ. աշխ., էջ 69:

⁷ Անդրկովկասի քաղաքների հայ ազգաբնակչությունը, «Արձագանք», N2, մարտ, Թիֆլիս, 1891, էջ 18:

⁸ Բալայան Վ., Նշվ. աշխ., էջ 342:

⁹ Ասոյան Լ., Հայերի տեղաբաշխումը և աճը Անդրկովկասում ըստ 1897թ. մարդահամարի տվյալների, էջ 101, http://raber.asj-oa.am/37/1/10_Asojan_L.A..pdf.

դեպի իրեն ձգելով բնակչության հոծ զանգվածների: Շուշիից տեղի էր ունենում ոչ միայն բնակչության, այլ նաև կապիտալի մեծ արտահոսք:

1904թ. դրությամբ էթնիկ պատկերը հետևյալն էր՝ 54,2% հայեր, 43,8% թուրքեր, 1,8% ռուսներ, 0,2% այլազգիներ հարաբերակցությամբ: 1906թ. հայերի թիվը պակասեց 5184-ով հասնելով 12798-ի¹: Այս հանգամանքը գլխավորապես հետևանք էր հայ-թաթարական ընդհարումների, որի զոհ դարձան հարյուրավոր հայեր:

1914թ. տվյալներով Շուշին ունեցել է ընդամենը 42568 շուշի, որից հայեր՝ 22416 (52,3%), թուրքեր՝ 18865, ռուսներ՝ 1188, այլազգիներ՝ 99²: 1916թ. դրությամբ Շուշիի բնակչության 53,33%-ը կազմում էին հայերը³: Հետագա տարիներին հայ բնակչությունը մեծ կորուստներ ունեցավ՝ թուրքական բռնությունների հետևանքով:

Այսպիսով, կարող ենք արձանագրել, որ Նշված ժամանակաշրջանում տեղի ունեցող բնակչության տեղաշարժերը, մասնավորապես էթնիկ բնույթի, պայմանավորված էին ժամանակաշրջանի քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական առանձնահատկություններով և զարգացումներով: Քննարկվող ժամանակաշրջանում արցախահայությունը ուժերի գերլարումով պահպանում էր Շուշի քաղաքի հայկական դիմագիծը:

Նարինե Ավագիմյան **ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ՇՈՒՇԻՈՒՄ 1813-1917ԹԹ.**

Բանալի բառեր՝ Ղարաբաղ, Շուշի, ժողովրդագրություն, բնակչություն, էթնիկ կազմ

Հոդվածը վերաբերում է Ռուսական կայսրության կազմում գտնվելու ժամանակաշրջանում Շուշիում ընթացող էթնիկ գործընթացներին: Նշված շրջանում Շուշին մեծ զարգացում ապրեց՝ վերածվելով տարածաշրջանի վարչա-տնտեսական, մշակութային առաջավոր կենտրոններից մեկի, իսկ 19-րդ դարավերջին նաև՝ բնակչությամբ Անդրկովկասի երրորդ խոշոր քաղաքի՝ զիջելով Բաքվին ու Թիֆլիսին: Թեման կարևորվում է ժամանակաշրջանի գործընթացների համատեքստում բնակչության էթնիկ պատկերը ներկայացնելու տեսանկյունից, քանի որ ընդհանուր բնակչության կազմում թուրք-թաթարների որոշակի տեսակարար կշիռ ներկայացնելը շահարկվում է մեր հարևանների կողմից, իրենց վերագրելով տվյալ տարածքները, հայերին անվանելով եկվորներ: Մինչդեռ սկզբնաղբյուրներն ու պատմական փաստերը հակառակն են ապացուցում:

¹ Բալայան Վ., Նշվ. աշխ., էջ 345:

² Կիսիբեկյան Ա., Հուլեր, Հ.1, Երևան 2011, էջ 291:

³ Ալեքսանյան Հ., Շուշիի և Ղարաբաղի հայ ազգաբնակչությունը 1916- 1926թթ., Երևան 2007, էջ 116:

Narine Avagimyan
THE DEMOGRAPHIC SITUATION IN SHOUSHI IN 1813-1917

Keywords: *Karabakh, Shoushi, demography, population, ethnic composition*

The article is about demographic processes in Shoushi during the Russian domination period. At that period Shoushi turned into one of the administrative, economic, cultural advanced centers of the region by its population, and at the end of the 19th century into the third largest city of Transcaucasus after Baku and Tiflis. It is important to introduce the ethnic picture of the population in the context of the processes of this period, as our neighbors treat the existence of a certain percentage of Turkish tatars as a fact of attributing the territories to themselves and calling the Armenians aliens, while sources and historical facts prove the opposite.

Нарине Авагимян
ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В ШУШИ В 1813-1917 ГОДАХ

Ключевые слова: *Карабах, Шуши, демография, население, этнический состав*

Статья посвящена демографическим процессам в Шуши в период нахождения его в составе Российской империи. В указанный период город пережил значительное развитие, превратившись в один из административно-экономических, духовных центров региона, а в конце 19-ого века – в третий по численности населения крупный город Закавказья, уступая лишь городам Баку и Тифлис. Тема важна с точки зрения представления этнической картины населения в контексте процессов данного периода, так как наши соседи продолжают спекуляции в связи с определенным процентом кавказских татар в общем числе населения, приписывая себе данные территории, а армян называя пришельцами. Однако источники и исторические факты свидетельствуют о противоположном.

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԶԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS
СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ

1. **Աթիկյան Մանե** - ԶՅ Պետական կառավարման ակադեմիայի (ԶՅ ՊԿԱ) ասպիրանտ
Atikyan Mane - PhD student, Public Administration Academy RA (PAA RA)
Атикян Мане - аспирант Академии государственного управления Республики Армения (АГУ РА)
E-mail: a_mane77@yahoo.com
2. **Առաքեյան Արսեն** – Զայ-ռուսական համալսարանի (ՀՌՀ) դասախոս, արվեստագիտության թեկնածու
Arakeyan Arsen - Lecturer, Armenian-Russian University (ARU), PhD in Art Science
Аракелян Арсен – преподаватель Российско-армянского университета (РАУ), кандидат искусствоведения
E-mail: arsarm2001@yahoo.com
3. **Ասատրյան Բագրատ** – Երևանի պետական համալսարանի (ԵՊՀ) դասախոս, ԶՅ ԿԲ նախկին նախագահ, տ.գ.թ., դոցենտ
Asatryan Bagrat – Lecturer of Yerevan State University (YSU), former Chairman of the RA Central Bank, Candidate of Economics, Associate Professor
Асатрян Баграт – преподаватель Ереванского государственного университета (ЕГУ), бывший председатель ЦБ РА, к.э.н., доцент
E-mail: b_asatryan@yahoo.com
4. **Ավագիմյան Նարինե** - Արցախի գիտական կենտրոնի հայցորդ
Avagimyan Narine – PhD student, Scientific Centre of Artsakh
Авагимян Нарине - соискатель Научного центра Арцаха
E-mail: narine.avagimyan.92@mail.ru
5. **Ավագյան Գայանե** - ԵՊՀ Ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետի ասպիրանտ
Avagyan Gayane – PhD student, Faculty of Journalism, YSU
Авагян Гаянэ - аспирант факультета журналистики ЕГУ
E-mail: gayaneavakyan@gmail.com
6. **Ավանեսյան Նարինե** – Արցախի պետական համալսարանի (ԱրՊՀ) ֆինանսահաշվային ամբիոնի վարիչ, ԱԵԳՄՄ անդամ, տ.գ.թ., դոցենտ
Avanesyan Narine – Head of the chair of finance and accounting, Artsakh State University (ASU) member of UYSSA, Candidate of Economics, Associate Professor
Аванесян Нарине - заведующая финансово-учетной кафедрой АрГУ, член ОМУСА, к.э.н., доцент
E-mail: nara44@yandex.ru
7. **Ավանեսյան Իսկուհի** - ԱրՊՀ դասախոս, ԱԵԳՄՄ անդամ, պ.գ.թ.
Avanesyan Iskuhi – Lecturer of ASU, Candidate of History, member of UYSSA
Аванесян Искуи – преподаватель АрГУ, к.и.н., член ОМУСА
E-mail: iskuhi82@mail.ru

25. **Դոլուխանյան Անուշ** – ԱրԴՅ հայցորդ, ԱԵԳՄՄ անդամ
Dolukhanyan Anush – PhD student of ArSU, member of UYSSA
 Долуханян Ануш - соискатель АрГУ, член ОМУСА
 E-mail: anush_dolukhanyan@mail.ru
26. **Եղիազարյան Արման** - ԵԴՅ սիյուլոքագիտության ամբիոնի վարիչ, պ.գ.դ., դոցենտ
Yeghiazaryan Arman - Head of the Chair on Diaspora Studies of YSU, Doctor of History, Associate Professor
 Егиазарян Арман - заведующий кафедрой диаспороведения ЕГУ д.и.н., доцент
 E-mail: armanyeghiazaryan@ysu.am
27. **Եվստրատով Անտոն** – ՅՌՅ դասախոս, պ.գ.թ.
Evstratov Anton - Lecturer of ARU, Candidate of History
 Евстратов Антон - преподаватель РАУ, к.и.н.
 E-mail: anton_nastoyashiy@mail.ru
28. **Էլիբեգովա Անժելա** – Երևանի պետական լեզվա հասարակագիտական համալսարանի (ԵՊԼՅ) դասախոս, ք.գ.թ., դոցենտ
Elibegova Anzhela – Lecturer of Yerevan State University of Languages and Social Sciences (YSULSS)
 Элибегова Анжела – преподаватель Ереванского государственного лингвистического университета (ЕГЛУ), к.п.н., доцент
 E-mail: elibegova@gmail.com
29. **Ջեյմո Մարեկ** – Յոզեֆ Ռուսեցկու անվան Օլշտինի համալսարանի պրոֆեսոր, ք.գ.դ. (ք. Օլշտին, Լեհաստան)
Zejmo Marek - Doctor of Political Sciences, Professor of Józef Ruziecki Olsztyn University (Olsztyn, Poland)
 Жэймо Марек - профессор Ольштынского университета имени Йозефа Русецкого, д.п.н. (г. Ольштын, Польша)
 E-mail: marek-zejmo@wp.pl
30. **Լուխտերհանդտ Օտտո** - Համբուրգի համալսարանի պրոֆեսոր, ի.գ.դ. (ք.Համբուրգ, Գերմանիա)
Luchterhandt Otto - Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)
 Люхтерхандт Отто – доктор юридических наук, профессор (г.Гамбург, Германия)
 E-mail: ottolucht@arcor.de
31. **Խալատյան Արտաշես** - ԵԴՅ ասպիրանտ, ԱԵԳՄՄ անդամ, փաստաբան
Khalatyan Artashes – PhD student of YSU, member of UYSSA, advocate
 Халатян Арташес - аспирант ЕГУ, член ОМУСА, адвокат
 E-mail: artashes.khalatyan@mail.ru
32. **Խաչատրյան Շուշան** – ԱրԴՅ գրականության և լրագրության ամբիոնի վարիչ, ԱԵԳՄՄ անդամ, ք.գ.թ., դոցենտ
Khachatryan Shushan - Head of the Chair of Literature and Journalism of ASU, member of UYSSA, Candidate of Philosophy, Associate Professor